

Історія

УДК 94(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18889390>

Григорій Сковорода і традиції юдаїки у Києві та Харкові

Бубенок Олег Борисович,

доктор історичних наук, професор,

провідний науковий співробітник

відділу Євразійського степу

Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського

НАН України, м. Київ, Україна,

<https://orcid.org/0000-0002-0104-6081>

Тортіка Марія Валеріївна

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри культурології та музеєзнавства

Харківської державної академії культури,

м. Харків, Україна,

<https://orcid.org/0009-0004-9941-8542>

Прийнято: 20.02.2026 | Опубліковано: 28.02.2026

***Анотація:** У сучасному гуманітарному знанні України поняття «юдаїка» дедалі активніше входить до академічного обігу, однак її історичні витоки в національній науковій традиції залишаються недостатньо осмисленими. В умовах відродження єврейських студій особливої*

актуальності набуває проблема спадкоємності інтелектуальних традицій. Постать Григорія Сковороди, пов'язана з інтелектуальними середовищами Києва та Харкова, дає змогу по-новому осмислити витoki української юдаїки та роль біблійних студій XVIII ст. у формуванні сучасних наукових підходів. Метою дослідження є встановлення можливого зв'язку між зацікавленнями Г. Сковороди у сфері біблійних студій, історії та культури єврейського народу й становленням юдаїки як міждисциплінарної галузі гуманітарного знання в Україні.

Методологічною основою дослідження стали підходи історії науки з акцентом на інтерналізм, а також реконструкція інтелектуального контексту XVIII ст. У відповідності до цього використано історико-порівняльний, історико-генетичний, біографічний, текстологічний та інші методи. Наукова новизна запропонованого дослідження полягає у спробі концептуально пов'язати становлення української юдаїки з інтелектуальною спадщиною Г. Сковороди. Вперше також простежено історичну тяглість біблійних студій від XVIII ст. до сучасних академічних програм.

У статті розглянуто обізнаність Г. Сковороди з івритом, особливості його біблійної екзегези та використання єврейських імен і понять. Проаналізовано роль Києво-Могилянської академії у формуванні його зацікавлення біблійними мовами, а також питання типологічної спорідненості його поглядів із кабалістичними та гностичними уявленнями за відсутності прямих контактів. З огляду на це, простежено зв'язок діяльності Г. Сковороди з сучасним розвитком юдаїки в Україні. Зокрема окреслено роль і місце Києво-Могилянської академії, Міжнародного Соломонова університету та Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України у розвитку юдаїки.

У результаті доведено, що інтерес Г. Сковороди до старозавітної традиції мав системний характер, хоча практичне володіння івритом було

обмеженим. Зроблено висновок, що спадщина мислителя є важливою інтелектуальною передумовою розвитку юдаїки в Україні, а спадкоємність між біблійними студіями XVIII ст. і сучасними програмами має переважно характер інтелектуальної та символічної рецепції.

***Ключові слова:** Григорій Сковорода, юдаїка в Україні, іврит, біблійна екзегеза, Києво-Могилянська академія, Харківський колегіум, єврейські громади Києва та Харкова.*

Hryhorii Skovoroda and the Traditions of Judaica in Kyiv and Kharkiv

Oleg Bubenok,

Doctor of Sciences (History), Professor,

Leading Researcher

of the Eurasian Steppe Department

of the A. Yu. Krymsky Institute of Oriental Studies

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0104-6081>

Maria Tortika,

Doctor of Sciences (History), Professor,

Professor of the Department

of Cultural Studies and Museology

Kharkiv State Academy of Culture,

Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0004-9941-8542>

***Abstract:** In contemporary Ukrainian humanities scholarship, the concept of Judaica has increasingly entered academic circulation; however, its historical roots*

within the national scholarly tradition remain insufficiently theorised. In the context of the revival of Jewish studies, the problem of continuity in intellectual traditions acquires particular relevance. The figure of Hryhorii Skovoroda, whose intellectual biography is closely associated with the scholarly milieus of Kyiv and Kharkiv, enables a renewed consideration of the origins of Ukrainian Judaica and of the role played by biblical studies in the eighteenth century in shaping contemporary academic approaches. The aim of this study is to establish a possible link between Skovoroda's interests in biblical scholarship, the history and culture of the Jewish people, and the formation of Judaica as an interdisciplinary field of the humanities in Ukraine.

The methodological framework of the study is grounded in approaches from the history of science, with particular emphasis on internalism, as well as in the reconstruction of the intellectual context of the eighteenth century. Accordingly, the research employs historical-comparative, historical-genetic, biographical, textological and related methods. The scholarly novelty of the study lies in its attempt to conceptually relate the emergence of Ukrainian Judaica to Skovoroda's intellectual legacy. For the first time, the historical continuity of biblical studies from the eighteenth century to contemporary academic programmes is also traced.

The article examines Skovoroda's familiarity with Hebrew, the distinctive features of his biblical exegesis, and his use of Hebrew names and concepts. It analyses the role of Kyiv-Mohyla Academy in shaping his interest in biblical languages, as well as the typological affinities between his views and certain Kabbalistic and Gnostic ideas in the absence of direct historical contacts. Taking this into account, the study traces the relationship between the intellectual activity of Hryhorii Skovoroda and the contemporary development of Judaica in Ukraine. In particular, it delineates the role and place of the Kyiv-Mohyla Academy, the International Solomon University, and the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies of NAS of Ukraine in the advancement of Judaica.

As a result, it is demonstrated that Skovoroda's interest in the Old Testament tradition was systematic in nature, although his practical command of Hebrew was limited. The study concludes that the thinker's legacy constitutes an important intellectual precondition for the development of Judaica in Ukraine, while the continuity between eighteenth-century biblical studies and contemporary programmes is predominantly one of intellectual and symbolic reception.

Keywords: *Hryhorii Skovoroda; Judaica in Ukraine; Hebrew; biblical exegesis; Kyiv-Mohyla Academy; Kharkiv Collegium; Jewish communities of Kyiv and Kharkiv.*

Постановка проблеми

Останнім часом не лише серед науковців-гуманітаріїв досить часто вживається термін «юдаїка». Але, на жаль, не всі до кінця розуміють його значення. При цьому звертаються до Інтернету, який дає досить спірне визначення цього поняття на кшталт: «Юдаїка – це гуманітарна дисципліна, що вивчає всебічну історію, культуру, мови (іврит, їдиш), релігію, філософію та право єврейського народу, аналізуючи класичні тексти та спадщину єврейської цивілізації...». Проте ми бачимо у такому визначенні змішання різноманітних понять із кількох наук, які об'єднує лише одне – духовна спадщина єврейського народу. На нашу думку, більш правильним має бути визначення: «Юдаїка – це міждисциплінарна галузь гуманітарного знання, що охоплює вивчення історії, релігії, філософії, культури, мови, літератури та суспільного життя єврейського народу». Окрім того, варто зазначити, що протягом не одного тисячоліття стародавня історія, культура та мови єврейського народу були об'єктом вивчення істориків, філософів, філологів та богословів не тільки з боку юдеїв, а й християн та навіть мусульман. Це було пов'язане з вивченням першої частини Біблії, яка визнається

представниками усіх трьох авраамічних релігій. Цей розділ в юдаїці варто визнати класичним. Що стосується вивчення більш пізньої спадщини єврейського народу, то цей розділ в юдаїці можна назвати «модерним», бо він оформився як галузь наукових знань в останні кілька століть.

В останні десятиліття в Україні спостерігаються досить помітні успіхи у розвитку юдаїки. Програми з юдаїки викладалися та викладаються у кількох університетах України. Неодноразово захищались дисертації з єврейських студій в спецрадах українських академічних установ та університетів. В музеях України були створені спеціальні експозиції, присвячені історії та культурі єврейського народу, тощо. Але мало хто замислювався над тим, звідки і коли усе почалося. На нашу думку, одним із засновників української юдаїки міг бути Григорій Сковорода. І для цього припущення є певні підстави.

Григорій Сковорода (1722–1794) відомий, насамперед, як український філософ, богослов, поет, байкар, педагог, композитор. Найкращі роки його життя були пов'язані з Києвом та Харковом. Так, у серпні 1734 року Григорій вступив до Києво-Могилянської академії, яка на той час перебувала на вершині свого розквіту і навчався в ній з перервами майже 20 років. Там, окрім богослов'я та інших обов'язкових дисциплін, Григорій Сковорода опанував німецьку та польську мови, досконало вивчив латинь, грецьку та інші мови. Він читав в оригіналі і добре знав твори Піфагора, Сократа, Платона, Арістотеля, Епікура і Плутарха, Сенеки, Марка Аврелія, Цицерона, Горация та Вергілія. Він багато мандрував, але знову вертався в Академію, щоб вдосконалити свої знання.

З 1759 р. для Григорія Савича розпочинається новий активний період улюбленої педагогічної праці, бо його запрошують до Харківського колегіуму читати курси піїтики, синтаксису та грецької мови. Він погоджується, прагнучи ширити науку в дусі гуманізму й просвітництва. У колегіумі педагог набуває популярності завдяки своєму талантові, здібностям оратора та розумові

вченого. Не дивлячись на це, у літку 1760 р. Григорій Сковорода залишає колегіум. І на те були причини [1; 10; 2, с. 43–48].

Григорій Сковорода залишив після себе велику творчу спадщину, серед якої великий інтерес можуть становити твори за релігійно-філософською тематикою. Вони за його життя не друкувались, оскільки тодішня цензура знайшла їх «противними Святому Писанію і образливими для чернецтва». Вихований у дусі філософічно-релігійного навчання Сковорода повставав проти мертвої церковної схоластики та духового гноблення московського «православ'я», спираючись у своїй філософії на Біблію [1; 10; 2, с. 43–48]. На фоні цього може виникнути припущення про симпатії Григорія Сковороди до юдаїзму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно зазначити, що першим і єдиним сучасним дослідником, який зацікавився зв'язками Г. Сковороди з юдаїкою, був А. О. Сошніков. Зацікавлення Григорія Савича івритом та далеким минулим єврейського народу дослідник розглядав крізь призму орієнталістичних студій. Адже, на думку А. О. Сошнікова, філософа багато що пов'язувало зі Сходом, включаючи його походження по матері. Проте у своїх публікаціях дослідник насамперед звернув увагу на те, наскільки добре Г. Сковорода знав давньоєврейську мову. Цікавило також те, як добре філософ знав Біблію, особливо Старий Заповіт. Проте у А. О. Сошніков не зміг відповісти на питання, що стосувалося внеску Г. Сковороди у становлення і розвиток юдаїки в Україні, тобто питання про цей можливий зв'язок залишилось відкритим [14; 15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здавалось, що ми майже все знаємо про творчість та погляди Григорія Сковороди з питань релігії. Але враховуючи його ставлення до християнства, нам практично дуже мало відомо про його відношення до юдаїзму, історії та культури євреїв. Ця тема на сьогодні набуває актуальності, враховуючи те, що

в останні десятиліття робляться суттєві дії для відродження та розвитку єврейської культури в Києві і Харкові, в містах, тісно пов'язаних з життям та творчістю Григорія Сковороди.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, **основною метою** даної статті є встановлення можливого зв'язку між дослідженнями Григорія Сковороди у сфері історії, релігії та культури єврейського народу і розвитком юдаїки (у її сучасному розумінні) в Україні. Для досягнення цієї мети передбачається розв'язання таких наукових завдань.

По-перше, необхідно з'ясувати рівень обізнаності Григорія Сковороди зі Старим Заповітом, а також ступінь його знання давньоєврейської мови.

По-друге, доцільно встановити, чи мав Григорій Сковорода контакти з кабалістичною, гностичною або юдейською апокрифічною традиціями.

По-третє, слід визначити, які елементи юдаїки з творчої спадщини Григорія Сковороди могли бути засвоєні та розвинуті сучасними українськими дослідниками.

По-четверте, необхідно окреслити коло проблем, що відповідають предметному полю юдаїки, та визначити можливі масштаби наукової зацікавленості Григорія Сковороди в межах цієї галузі знань. Це, у свою чергу, потребує чіткого розуміння того, які явища могли відповідати характеристикам юдаїки за часів Сковороди і чим вона, зокрема завдяки його інтелектуальній спадщині, стала в сучасній Україні загалом.

По-п'яте, необхідно з'ясувати, де в сучасній Україні зосереджені основні центри досліджень юдаїки та чи пов'язане їхнє формування з життям та творчістю Григорія Сковороди.

Саме цим питанням і присвячене запропоноване дослідження.

Для вирішення всіх цих завдань необхідними є методологічні підходи, що застосовуються в історії науки (у нашому випадку юдаїки). Вважаємо, що більш доцільним може бути інтерналізм, який зосереджується на внутрішній

логіці самої науки. При застосуванні цього методологічного підходу розвиток знання розглядається як розв'язання теоретичних проблем, де кожна наступна ідея впливає з попередньої. Крім того, необхідно розглянути методологію нашого дослідження крізь призму методологічних можливостей самого Григорія Сковороди. Оцінюючи місце людини у Всесвіті не «розумом», а «серцем», він поділяв Всесвіт на три форми пізнання: макрокосм, мікркосм і символічний світ Біблії. Таким чином, він розглядав Біблію як ретранслятора (перекладача) світу макрокосму у світі речовому та людському. Саме в такому контексті інтерналізм постає інструментом внутрішньої наукової логіки, здатної враховувати філософську мотивацію самого Сковороди, проте в контексті традицій усної Тори або всього Танаху.

Застосування цього методологічного підходу вимагає застосування спеціальних методів. Так, використання історико-порівняльного методу надасть можливість порівняти погляди на юдаїку, як на науку, за часів Григорія Сковороди і сучасного періоду. Текстологічний аналіз низки творів Г. Сковороди дозволить з'ясувати рівень його знання Біблії та давньоєврейської мови. Історико-генетичний метод дозволить простежити становлення та еволюцію юдаїки у часі, від Григорія Сковороди до сучасності. І, звичайно, біографічний метод дозволить простежити етапи життя Г. Сковороди, пов'язані з дослідженнями у галузі юдаїки, що надасть можливість визначити його внесок у розвиток цієї науки.

Отже, **наукова новизна** запропонованого дослідження полягає в тому, що вперше здійснено спробу пов'язати становлення української юдаїки з діяльністю Григорія Сковороди у XVIII ст., а також вперше простежено зв'язок між дослідженнями Григорія Сковороди у сфері історії, релігії та культури єврейського народу і розвитком юдаїки в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Вивчення Біблії було справою життя філософа-мораліста Григорія Савича Сковороди, випускника Києво-

Могилянської академії та викладача Харківського колегіуму. Сковорода виступав проти утилітарної орієнтації раціоналізму XVIII ст., яка заглушала вищі запити духу. Відповіді на всі ці вищі питання він знаходив у Біблії та в античній філософії. Він вважав Біблію поетичним творінням, що приховує істину під зовнішніми образами.

Легенда каже, що Г. Сковорода був знавцем івриту, навіть носив із собою Біблію, написану цією мовою. Насправді Г. Сковорода завжди цитував Біблію церковнослов'янською мовою, а коли посилався на давньоєврейський текст, то підкреслював, що цитує його з чужих слів: «Сказуют, что в еврейском тексте так: “В началѣ сотворил боги...”» [13, с. 371].

Питання про іврит у творах Г. Сковороди ґрунтовно досліджував В. Іваницький. Він нарахував 32 єврейських слова, згадані Г. Сковородою (26 з них – власні імена), а також розглянув два випадки, коли він прямо й один раз невиразно посилається на єврейський текст Біблії. Аналізуючи ці джерела, В. Іваницький дійшов висновку, що Г. Сковорода погано знав іврит і свої пояснення єврейських слів (переважно імен) брав частково з додатку до так званої Єлизаветинської Біблії, який містить такі пояснення, а частково з тлумачень, що походять від Філона Олександрійського. Отже, за підрахунком В. Іваницького, 15 з тлумачень єврейських слів у Г. Сковороди відповідають тлумаченням у додатку до Єлизаветинської Біблії, 8 – близькі, 3 – відмінні, й, нарешті, у 6 випадках пояснення Г. Сковороди не зустрічаються у згаданому додатку [5, с. 98–104; 14, с. 76; 15, с. 83–84].

Навіть якщо погодитися з тим, що Г. Сковорода був мало обізнаний з івритом, мусимо визнати, що це питання потребує подальших досліджень. На думку А. О. Сошнікова, наведені вище підрахунки В. Іваницького показують, що майже половина тлумачень єврейських слів Г. Сковородою були взяті таки не з додатку Єлизаветинської Біблії. Більш того, якщо 17 його тлумачень з цим додатком збігаються, то це не значить, що вони звідти взяті, оскільки

переклади слів самі собою можуть бути однаковими. Г. Сковорода міг просто пам'ятати значення єврейських слів принаймні з лекцій, які він слухав у Київській академії [15, с. 83–84]. До речі, він перекладав ці слова різними мовами, в тому числі й українською: «Сусанна слово єврейское, еллинских *givov*, римски *lilium*, славенски *крынь*, малороссийски *лилія*» [14, с. 212 другої пагінації, прим. І; 15, с. 83–84].

У латинському листі до свого учня і друга М. Ковалінського, присвяченому лінгвістичним студіям, Г. Сковорода висловив думку, що слово «муза» має єврейське походження. По батькові Г. Сковорода писав себе «Варсава» і дав таке пояснення: «Вар, правдивее же Бар, есть слово єврейское, значит сын; Сава же есть слово сирское, значит субботу, покой, праздник, мир. И так Варсава, сын Савин, сын мира, так как Вар-иона есть сын голубицы» [12, с. 217 другої пагінації, прим.; 15, с. 83–84]. Тут видно, що Г. Сковорода розрізняв іврит і сирійську мову, хоча є певна плутанина зі словом «бар», яке походить з арамейської мови.

Г. Сковорода вивчав іврит в Київській академії у Варлаама Лащевського, якого він не тільки хвалить як письменника, але й згадує як викладача івриту та грецької мови. Він також зазначає, що В. Лащевський був «предводителем в последнем исправлении Библии» [11, с. 211 другої пагін., прим. 2]. Пізніше, однак, Г. Сковорода, певно, не мав можливості поновити свої знання, хоч і продовжував цікавитись тлумаченням єврейських слів та збирав відповідний матеріал скрізь, де тільки міг його знайти. Тим часом свої твори він писав по далеких селах та пасіках. Це означає, що коли він намагався звернутись до якогось тексту з івриту, пам'ять могла йому зраджувати. Так з'явилась перекручена ним фраза з книги Буття: І, 1. Не пам'ятаючи тексту, Г Сковорода, мабуть, звернувся по допомогу до якогось знайомого «грамотного» єврея. Той, у свою чергу, забув, як на івриті «небо», й підставив слово з їдиш – «гіммел».

Так і постало у Г. Сковороди таке: «Я Гиммел, вѣ я Гарец» [13, с. 371]. Зрозуміло, що він не мав під рукою давньоєврейського тексту [15, с. 83–84].

Отже, ми не можемо бути впевнені в тому, що Григорій Сковорода був чудовим знавцем давньоєврейської мови. А це лише може означати, що він читав Старий Заповіт у перекладах на європейські мови. Проте це не завадило йому добре знати зміст першої частини Біблії, що може свідчити про його інтерес до стародавньої історії єврейського народу. Ці знання він здобув під час навчання у Києво-Могилянській академії, де традиції до вивчення історії, культури та мови євреїв живі і нині.

Що стосується питання про потенційні контакти Григорія Сковороди з кабалістичною, гностичною чи юдейською апокрифічною традиціями, то прямих історичних доказів таких зв'язків не існує. В його творах не знайдено цитат з кабалістичних текстів, івритських джерел або гностичних міфів [20; 16].

Водночас дослідники відзначають типологічну та ідейну спорідненість з окремими аспектами кабали та гностичних концепцій [6]. Зокрема, Сковорода розвиває ідеї двошарової онтології: зовнішній, видимий світ протиставляється внутрішньому, істинному світу людини. Подібний поділ у кабалістиці представлений через олам ха-нігле і олам ха-ністар [20]. Також у його творах присутній мотив пошуку внутрішньої людини та самопізнання, що можна порівняти з гностичним принципом пізнання (gnōsis) як шляху до духовного спасіння [22].

Щодо юдейських апокрифів, то Сковорода іноді користується образами, які паралельні апокрифічним текстам, зокрема образ Премудрості (Софії), мотив світла та внутрішнього храму [16]. Проте ці мотиви широко представлені також у християнській патристичній та бароковій традиції, тому немає підстав стверджувати про пряме запозичення.

У загальному контексті формування його світогляду слід враховувати вплив християнського неоплатонізму, патристики, стоїцизму та європейської містичної традиції, через які могли опосередковано доходити мотиви, що нагадують кабалу або гностичні концепції [20; 21; 22].

Таким чином, Сковорода не мав прямих контактів із кабалістичною, гностичною чи апокрифічною традиціями євреїв, хоча його мислення демонструє типологічні паралелі та символічну спорідненість з цими традиціями. З огляду на це можна вважати, що вітчизняна юдаїка часів Григорія Сковороди в основному була зосереджена на дослідженні Біблії, стародавньої історії єврейського народу на вивченні івриту. Не дивлячись на час, творчі пошуки Григорія Сковороди не були марними, бо юдаїка продовжує розвиватись і в сучасній Україні. Про це можуть свідчити наступні факти.

Так, дуже показовим у цьому сенсі є те, що на сьогодні юдаїка існує в Києві у стінах тієї ж Києво-Могилянської академії, де колись тривалий навчався Григорій Савич Сковорода. Там ще у 2012 р. була заснована магістерська програма «Юдаїка», яка стала першою подібною програмою в Україні та забезпечила системне міждисциплінарне вивчення історії, культури й мов єврейства з опорою на академічні стандарти [7]¹.

Навчання на програмі триває два роки. Магістранти опановують різні історичні дисципліни, слухають курси з юдаїки. Крім цього, магістранти проходять архівно-музейно-бібліотечну практику в установах Києва та Львова, безпосередньо знайомляться з матеріальною спадщиною євреїв України, набувають практичних навичок дослідницької роботи з відповідними матеріалами.

¹ Проте викладання дисциплін з юдаїки в КМА розпочалася ще у 2005 р. Тоді при кафедрі філософії було засновано програму з юдаїки для бакалаврів, керівником якої став І. В. Туров. Згодом ця бакалаврська програма перейшла до кафедри історії і проіснувала до 2012 р.

Викладання профільних дисциплін із юдаїки забезпечується насамперед силами викладачів-сумісників², основними місцями роботи яких є інститути НАНУ та інші науково-дослідні установи. Вони мають постійні робочі контакти із колегами, які займаються єврейськими студіями як в Україні, так і за кордоном. До важливих і пріоритетних завдань програми належить співпраця з найкращими світовими центрами юдаїки, насамперед – Єврейським університетом в Єрусалимі, провідним ізраїльським закладом вищої освіти, який входить до рейтингу 100 найкращих університетів світу. Знані дослідники й експерти з єврейських студій із Ізраїлю, США, Канади та країн Європи читають міні-курси та публічні лекції, щоб студенти могли ознайомитися з сучасною методологією та дослідницькими підходами в галузі академічної юдаїки [7].

Підсумовуючи варто акцентувати увагу на переліку дисциплін, що викладаються на МПЮ. Тут можна побачити курси як з класичної, так і з „модерної“ юдаїки. До числа перших варто віднести наступні дисципліни, присвячені історії та культурі стародавніх євреїв: мови іврит та арамейська; Єврейська палеографія; Біблійна археологія; Біблійна текстологія, тощо. Другий блок дисциплін представлений вивченням єврейської спадщини більш пізнього періоду: мова їдиш; Етногеографія єврейського світу; Історія юдеїв Східної Європи: Раннє Середньовіччя; Історія євреїв мусульманського Сходу; Історія євреїв України; Історія Голокосту та антисемітизму; Історія сіонізму та держави Ізраїль; Хасидизм: історія та віровчення; Матеріальна культура євреїв Східної Європи, тощо [7].

² Необхідно зазначити, що майже всі викладачі МПЮ є членами Української асоціації юдаїки, що здійснює координацію наукових досліджень у цій галузі. Її діяльність зосереджена на розвитку академічних студій, організації наукових заходів та виданні рецензованого журналу *Judaica Ukrainica* (УАЮ).

Як бачимо, у програмі підготовки магістрів зі спеціальності „Юдаїка“ в Києво-Могилянській академії присутні компоненти як класичної підготовки, так і більш модерної, спрямованої на вивчення недалекого минулого єврейства. Варто особливо виділити перший напрям, який передбачає вивчення стародавніх мов (івриту та арамейської), тексту Танаху (Старого Заповіту), археологічних об’єктів біблійних часів, тощо. Все це перегукується з науковими інтересами Григорія Сковороди, який вивчав аналогічні дисципліни у стінах тієї ж Києво-Могилянської академії.

Другим центром сучасної вітчизняної юдаїки можна вважати Національну академію наук України, з установ якої варто особливо виділити Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Там, наприклад, у 2019–2020 рр. там був реалізований проєкт «Євреї у сучасній Україні: суспільно-політичні та культурні процеси в єврейських громадах Києва та Харкова». У межах проєкту досліджувалося життя єврейських громад двох найбільших міст України – Києва та Харкова, які відігравали роль сучасної та колишньої столиць держави. У процесі роботи уточнювалися дані щодо формування місцевих громад, здійснювалося порівняння їхнього становища з положенням єврейства в умовах проголошеної Центральною Радою персональної національної автономії, аналізувалася конфесійна належність членів громад та діяльність Асоціації єврейських організацій і громад України (Ваад). Для реалізації проєкту було опрацьовано матеріали Центрального державного архіву громадських об’єднань України та Центрального державного історичного архіву України, а також здійснено аналіз джерел та літератури, зокрема звітів Вааду та єврейських друкованих видань (газета «Хадашот», інтернет-ресурс і друкована версія «Еврейская панорама» тощо). Результатом дослідження став цикл наукових статей, опублікованих у періодичних

виданнях Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України [17; 18]³.

Необхідно зазначити, що в перше десятиліття незалежності України центром вітчизняної юдаїки був Міжнародний Соломонів університет. Його було засновано ще в 1991 році. Президентом-засновником університету був професор Олександр Тетельбаум. Навчальний процес в університеті розпочався з 1 вересня 1993 року. Від початку тут діяв факультет юдаїки, який згодом отримав назву історико-філософського. Деканом цього факультету тривалий час був відомий український історик проф. Ф. Л. Левітас. Філія МСУ була відкрита в м. Харкові у 1998 р., засновником та першим керівником якої був Б. С. Елькін. З листопада 2000 р. у складі філіалу працював науково-дослідний підрозділ «Міжнародний центр хозарознавства». З серпня 2004 р. функціонував створений за ініціативою філіалу навчально-науковий комплекс «Соломонова освіта» — об'єднання Міжнародного Соломонового університету та Технологічного ліцею № 9. На жаль, на сьогодні вже не існує МСУ [8].

Що стосується розвитку юдаїки у Харкові на сучасному етапі, то, на жаль, інформація не втішна. Ліквідація факультету юдаїки Міжнародного Соломонового університету та занепад його харківської філії призвели до повної втрати інституційної бази юдаїки у Харкові ще до початку повномасштабної війни [8].

³ Серед найбільш значущих сучасних праць з юдаїки в Україні варто назвати видання «Нариси з історії та культури євреїв України» за ред. Л. Фінберга та В. Любченка [9], роботи М. Міцеля «Євреї України в 1943–1953 рр.: Нариси документованої історії» (Київ, 2004) та «Громади юдейського віросповідання в Україні» (Київ, 1998). Усі ці книги вийшли у видавництві «Дух і літера», роль якого у розвитку юдаїки в Україні є надзвичайно вагомою. До кола важливих праць також належить видання «Київська колекція: єврейська тема в творах художників України» (2015), а також «Єврейська енциклопедія» в 11 т.

На нашу думку, розвитку сучасної юдаїки сприяють єврейські організації та установи України (Табл. I). За даними П. В. Розенка, станом на передвоєнний період чисельність єврейського населення України становила близько 120 тис. осіб, а організаційна мережа налічувала 153 єврейські громадські структури. Інституційним ядром єврейського суспільно-політичного життя залишався Київ, де були зосереджені провідні всеукраїнські єврейські неурядові організації.

Ключовими інституціями виступали Ваад України та Всеукраїнський єврейський конгрес. Ваад, заснований у 1991 р., тривалий час виконував функцію головного представницького органу українського єврейства на міжнародному рівні, зокрема у Світовому єврейському конгресі [3]. Водночас з 2018 р. відбулася зміна конфігурації міжнародного представництва: Євро-Азійський єврейський конгрес припинив співпрацю з Ваадам, замінивши його Всеукраїнським єврейським конгресом [4], що свідчить про трансформацію внутрішньоінституційного балансу єврейського середовища в Україні. Важливою особливістю київського контексту є тісне переплетення громадського та академічного вимірів. Розташування Вааду на території Києво-Могилянської академії сприяло формуванню стійкого науково-освітнього осередку юдаїки, а саме магістерської програми з юдаїки.

Отже, напередодні війни Київ залишався єдиним стабільним центром академічної юдаїки та організаційної активності єврейських громад України, тоді як регіональний дисбаланс, зокрема відсутність альтернативних осередків у східних регіонах, став однією з характерних рис розвитку цієї сфери.

Висновки

Таким чином можна сказати, що недаремно біля фасаду Києво-Могилянської академії на Контрактовій площі стоїть пам'ятник Григорію

Сковороді. Отже він дивиться на свою колишню альма-матер, яка і досі збирає традиції класичної освіти, однією із ознак якої було вивчення давньоєврейської мови та Біблії. А одним із наукових зацікавлень видатного українського філософа Григорія Сковороди була юдаїка, інтерес до якої ще й досі зберігається у стінах Національного університету «Києво-Могилянська академія». Виходячи з того, що в цьому вищому навчальному закладі вивчається юдаїка в межах однієї із магістерських програм, де важливе місце посідають дисципліни з класичної юдаїки, можна говорити про те, що тут на сьогодні зберігається певна спадкоємність з науковими та творчими пошуками Григорія Савича Сковороди. Що стосується припущення про роль Г. Сковороди, як одного із засновників вітчизняної юдаїки, то це питання є досить спірним, бо, як відомо, видатний український філософ приділяв більше уваги іншим галузям науки, релігії та культури, ніж вивченню спадщини єврейського народу. Саме ця сфера інтересів Г. С. Сковороди тривалий час залишалася маловідомою.

Отже, у даній статті вперше було доведено причетність Григорія Сковороди до досліджень з юдаїки та простежено зв'язок між його дослідженнями і розвитком цієї галузі науки в сучасній Україні.

На жаль, обсяг статті не дозволяє детально окреслити зв'язок між інтелектуальним контекстом XVIII ст. та академічними процесами XX–XXI ст. Ще не є зрозумілим механізм цієї тяглості. Тому варто з'ясувати, чи це є інтелектуальна рецепція, як безперервна освітня традиція, або це лише символічний просторовий зв'язок. Вважаємо, що це може стати темою майбутніх досліджень.

Таблиця 1.

Узагальнена характеристика єврейських інституцій в Україні

Організації та установи	Ключові характеристики
-------------------------	------------------------

Демографічний контекст	Чисельність єврейського населення України оцінюється приблизно у 120 тис. осіб
Єврейські НУО (до війни)	В Україні діяло 153 єврейські громадські організації; Київ був центром всеукраїнських структур
Провідні всеукраїнські організації (Київ)	Єврейська рада України; Ваад України; Всеукраїнський єврейський конгрес; Єврейська конфедерація України; Єврейський фонд України
Всеукраїнський єврейський конгрес (ВЄК)	Заснований 1997 р.; орієнтований на об'єднання єврейських організацій; у 2018 р. замінив Ваад у співпраці з ЄАЄК
Ваад України	Заснований 1991 р.; одна з двох організацій, представлених у Світовому єврейському конгресі; президент — Й. Зісельс
Міжнародний контекст	Ваад був співзасновником Євро-Азійського єврейського конгресу, але з 2018 р. виключений зі списку партнерів
Освітній осередок (Київ)	Ваад розташований у Києво-Могилянській академії; співпраця з кафедрою історії
Магістерська програма «Юдаїка» (КМА)	Заснована 2012 р.; перша в Україні; міждисциплінарна; архівно-музейна практика; міжнародні стажування
Академічне середовище	Викладання забезпечують науковці НАН України; активні міжнародні контакти
Українська асоціація юдаїки (УАЮ)	Координація досліджень; журнал <i>Judaica Ukrainica</i> ; президент — В. Черноіваненко
Попередні освітні ініціативи	Бакалаврська програма з юдаїки в КМА (2005–2012); закриття факультету юдаїки МСУ
Міжнародний Соломонів університет	Заснований 1991 р.; мав факультет юдаїки та харківську філію; нині фактично не функціонує
Регіональний підсумок	КМА — єдиний діючий центр академічної юдаїки в Києві; у Харкові інституційна база втрачена

Список використаних джерел

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків: Державне видавництво України, 1926. 397 с.

2. Дічек Н. П. Шлях до щастя Григорія Сковороди. *Шлях освіти*. 2002. № 4. С. 43–48.

3. ВААД – Асоціація єврейських організацій та общин України. URL: <https://www.vaadua.org/> (дата звернення 09.11.2025).

4. ВЄК – Всеукраїнський єврейський конгрес. URL: https://cyclowiki.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81 (дата звернення 09.11.2025).

5. Іваницький В. Жидівська мова у Г. С. Сковороди. *Збірник праць Жидівської історично-археографічної комісії ВУАН*. Кн. I (36. Істор. філолог, відділу, № 73). Київ, 1928. С. 98–10.

6. Левченко Н. Містицизм та символізм у філософії Григорія Сковороди. *Literary Studies Review*. 2015. No 8(2). Pp. 77–91.

7. МПЮ – Магістерська програма «Юдаїка». URL: <https://uajs.org.ua/uk/home/naukma-jewish-studies> (дата звернення 09.11.2025).

8. МСУ – Міжнародний Соломонів університет. URL: <https://ua.prostobaby.com.ua/spravochniki/vuzy/id/189406> (дата звернення 09.11.2025).

9. Нариси з історії та культури євреїв України. Упорядники Л. Фінберг та В. Любченко. Київ: Дух і літера, 2009. 437 с.

10. Редько М. Світогляд Г. С. Сковороди. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. 264 с.

11. Сковорода Г. Брань Архистратига Михаїла со сатаною о сем: легко быть благим. *Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные Д. И. Багалеем*. Харьков, 1894. С. 193–216.

12. Сковорода Г. Благодарный Еродій. *Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные Д. И. Багалеем*. Харьков, 1894а. С. 217–235.

13. Сковорода Г. Израильский змій или картина, нареченная: день. *Собрание сочинений Г. С. Сковороды с заметками и примечаниями Владимира Бонч-Бруевича*. Т. I. Санкт-Петербург, 1912. С. 350–380.

14. Сошніков А. О. Східні рецепції у творчості Г. С. Сковороди. *Сходознавство. Актуальність та перспективи [Електронне видання]: Матеріали доповідей IV Міжнародної науково-методичної конференції. Ч.1. 24 березня 2023 р.* Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 83–85.

15. Сошніков А. Григорій Савич Сковорода та тип «сковородинівської людини» як форма духовного усамітнення від реалій імперської колоніальної дійсності. *Григорій Сковорода і ми українці: диво першого кроку і сила ініціативи: колективна монографія / За заг. ред. Ю. Бойчука, М. Култаєвої*. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. С. 64–80.

16. Ткаченко О. П. Григорій Сковорода як біблійний герменевт. *Літературознавчі студії*. 2022. № 2(63). С. 159–170.

17. Тортіка М. В. Трансформація принципів єврейського самоуправління в Україні в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. *Сходознавство*. № 84. Київ: Інститут сходознавства НАНУ, 2019. С. 105–126.

18. Тортіка М. В. Розвиток концепції єврейського автономізму в умовах Української революції та політичних реалій УРСР. *Східний світ*. 2020. № 2. С. 79–100.

19. УАЮ – Українська асоціація юдаїки. URL: <https://uajs.org.ua/> (дата звернення 09.11.2025).

20. Чижевський Д. І. *Філософія Григорія Сковороди*. Харків: Прапор, 2004, 272 с.

21. Perri G., The Prologue to the Narcissus of Hryhorii Skovoroda as a Philosophical Testament. *Journal of Ukrainian Studies*. 2009. No 34(1). Pp. 45–62.

22. Pietsch R. Study of the Heritage of Hryhorii Skovoroda in Germany. *Dumka: Philosophical Review*. 2010. No 2(4). Pp. 112–129.